

DOI 10.31558/2519-2949.2024.1.10

УДК 321.7:32-055.2

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8256-7267>*Гайдаєнко П. Л., Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського*

МІЖ НЕЛІБЕРАЛЬНОЮ ДЕМОКРАТІЄЮ І ПОПУЛІЗМОМ: МАЖОРИТАРНИЙ АВТОРИТАРИЗМ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті досліджуються особливості функціонування сучасних європейських політичних систем, ліберальної та неліберальної демократії, розкривається поняття популізму та обґрунтовується практична взаємодія цих термінів.

Саме в підданні сумніву претензії націонал-популістів щодо їхньої ексклюзивної власності над представництвом загальної волі "національного народу" та їхньої здатності визначати якість "демократії" полягає мета статті. Її відповідають такі завдання: роз'яснити поняття демократії, лібералізму та популізму для забезпечення міцної теоретичної основи для подальшої дискусії; провести аналіз складного та взаємопов'язаного характеру сучасної демократії та політичного лібералізму з метою показати, що ці поняття не можуть бути легко розділені; обґрунтувати, чому вжиття терміну "неліберальна демократія" є оманливим та небезпечним та запропонувати використання категорії "мажоритарний авторитаризм" для кращого розуміння та аналізу європейського популізму.

Було застосовано такі методи дослідження, як системний метод, бібліографічний та метод теоретичного узагальнення.

Вже кілька років поспіль ліберальна демократія в Європі зазнає серйозних випробувань під тиском націонал-популістських політичних сил, які називають себе "неліберальними демократіями", як це зараз відбувається в Угорщині з режимом, встановленим Віктором Орбаном. Однією з фундаментальних проблем сучасної політичної ситуації в Європі є те, що зростання популізму супроводжується дисоціацією між двома складовими конституційної та ліберальної демократії, які були основою європейських демократій після закінчення Другої світової війни.

Проаналізовано три основні компоненти сучасного розуміння демократії: суверенітет народу, представницьке правління та політичний лібералізм як механізм обмеження політичної влади та гарантія індивідуальних прав і свобод.

Розглянуто декілька інтерпретацій лібералізму: відзначену акцентом на політичному аналізі інституційного балансу влади та базованої на ідеї, що "ринок" – це сукупність індивідуальних взаємодій у громадянському суспільстві, яка повинна створити міцні зв'язки взаємозалежності між членами соціально-економічної сфери.

Акцентовано увагу на відзнаках популізму як політичного інструменту, а саме, суперечності між принципом народного суверенітету та ліберальним принципом. Ці протилежності є важливими та завжди нестабільними аспектами демократії.

Запропоновано уникати використання етикетки "неліберальної демократії", яка часто неправильно використовується для опису націонал-популізму, і перейти до розгляду актуальної політичної ситуації Європи через призму "мажоритарного авторитаризму". Визначено, що ця тематика відкриває можливості для наукових досліджень політичної, соціальної чи психологічної тематики.

Ключові слова: неліберальна демократія, ліберальна демократія, влада, популізм, мажоритарний авторитаризм, політичні системи, керівництво, особистість, влада, легітимність (влади), політичний режим, демократія, політичний процес, політичний порядок

Постановка проблеми. Криза, що відбувається в європейському проекті, необхідно пов'язувати з загальною кризою ліберальних демократій. Слід відзначити, що це явище не є винятково європейською проблемою, оскільки аналогічні тенденції спостерігалися у Сполучених Штатах

Америку за прикладом Дональда Трампа або в Бразилії за управлінням Жаїра Болсонару[1]. Однак у Європі протягом декількох останніх років можна спостерігати, що ліберальна демократія стає предметом сумніву під натиском націонал-популістських та екстремістських політичних сил у численних країнах-членах Європейського Союзу. Ці політичні сили активно пропагандують ідею "неліберальної демократії", щоб охарактеризувати тип політичного режиму, який вони пропонують встановити.

З перспективи нової "моделі" неліберальної демократії[5], цей конкретний політичний режим може бути охарактеризований щонайменше трьома важливими рисами:

1. Посилення акценту на суверенітеті народу як на винятковій основі демократичної легітимності влади. Це означає, що легітимність політичної влади визнається на основі волевиявлення громадян та їхньої активної участі у виборах.

2. Зміцнення виконавчої влади, що призводить до збільшення її ролі та повноважень. Тобто, що централізація влади урізнює роль і вплив інших гілок влади.

3. Втручання виконавчої влади в систему стримувань і противаг з метою обмеження її ролі на шкоду примату права. Це може означати обмеження незалежності судової системи та інших контролюючих інститутів з метою збільшення впливу виконавчої влади[3].

Методи дослідження. У статті було застосовано такі методи дослідження, як системний метод, бібліографічний та теоретичного узагальнення.

Мета даної наукової статті полягає в тому, щоб піддати сумніву претензії націонал-популістів щодо їхньої ексклюзивної власності над представництвом загальної волі "національного народу" та їхньої здатності визначати якість "демократії". Враховуючи мету, основні цілі статті включають наступне: (1) роз'яснити поняття демократії, лібералізму та популізму для забезпечення міцної теоретичної основи для подальшої дискусії; (2) провести аналіз складного та взаємопов'язаного характеру сучасної демократії та політичного лібералізму з метою показати, що ці поняття не можуть бути легко розділені, як це намагаються зробити популісти; (3) обґрунтувати, чому вжиття терміну "неліберальна демократія" є оманливим та небезпечним та запропонувати використання категорії "мажоритарний авторитаризм" для кращого розуміння та аналізу європейського популізму..

Результати. Поняття демократії становить предмет інтенсивних обговорень та аналізу у літературі та академічних дискусіях. Однак, можна встановити сучасне розуміння демократії на основі трьох ключових компонентів, що були глибоко розглянуті П'єром Розанваллоном: суверенітет народу, представницьке правління та політичний лібералізм як механізм обмеження політичної влади та гарантія індивідуальних прав і свобод[5].

Легітимність демократичної політичної системи невіддільно пов'язана з реалізацією суверенітету народу, що передбачає активне вживання громадянами їхніх свобод і політичних прав у різних формах. Це включає в себе демократичне визначення політичних цілей, можливість громадян обирати представників, які підвітні перед усією політичною системою, а також можливість здійснювати політичний контроль за прийнятими рішеннями для оцінки досягнення поставлених цілей.

Додатково, легітимність демократичної системи покладена на принцип виборності, який виконує "три великі історичні функції" – представництво, легітимність і суверенітет. Важливо відзначити, що демократична політична система об'єднує суверенітет народу та мажоритарний принцип, де політичний вибір громадян визнається результатом рішень, прийнятих більшістю[1].

В доповнення до стандартних аспектів представницької та виборчої легітимності, варто включити інші принципи легітимності, які сприяють більш глибокому та об'єктивному розумінню сучасної демократії. Демократична система, безсумнівно, ґрунтується на електоральній та мажоритарній легітимності, однак вона також опирається на незалежні інституції, що мають свій постійний інституційний корінь і структуру і функціонують на підставі інших видів легітимності, не пов'язаних з виборчим процесом[6]. Ці інституції призначені для захисту основних прав і свобод громадян від потенційних загроз, таких як "тиранія більшості", яка може виникнути в результаті надмірної концентрації влади. Відмова від підпорядкування електоральним санкціям може спонукати уряди та парламенти до формулювання короткострокових рішень, які можуть суперечити загальним інтересам. З цієї точки зору, розсудливіше передавати деякі області управління, такі як монетарна політика або регулювання конкуренції, у відання незалежних інституцій з метою забезпечення більшої стабільності та справедливості в прийнятті рішень[5].

Спочатку може здатися, що характеристики лібералізму можна легко визначити: він надає пріоритет правам і свободам особистості, обмежує владу держави, користуючись законом, і визнає

переваги ринкових механізмів у економіці, що вимагає обмеження втручання держави та публічної влади в організацію та регулювання ринку. Однак насправді визначення лібералізму може бути більш складним завданням.

Слід відзначити, що існує різноманітність інтерпретацій лібералізму та кілька ліберальних шкіл думок [Див.:1;6:], які виявляють істотні розбіжності між ними. Навіть визначення самої суті лібералізму залишається предметом сумнівів. Наприклад, термін "ліберал" має різне значення в Сполучених Штатах порівняно з Європою, де політична категоризація лібералів в США часто відбувається в контексті лівого політичного спектру, відмінно від європейського розуміння. Тому необхідно детально вивчити історію розвитку ліберальних ідей та продемонструвати наявність принаймні двох основних форм лібералізму: теорії стримувань і противаг, яка покладає акцент на доктрину балансу або поділу влади, та теорії автономії економічної сфери, що спирається на логіку саморегулювання ринку.

Перша "інтерпретація" лібералізму, як описано в теорії Монтеस्क'є [1], відзначається акцентом на політичному аналізі інституційного балансу влади. Згідно з цією перспективою, у політичній системі, де влада розділена між різними органами, "влада контролює владу". Поміркованість у використанні влади розглядається як необхідна умова для забезпечення індивідуальної свободи, і ця заснована на інститутах організація розглядається як інструмент звільнення індивідів. З такої позиції, ліберальний конституціоналізм може існувати разом з демократичними принципами, оскільки він стверджує, що свобода залежить від структури влади, що передбачена конституцією, створеною установчою владою, якою у демократичному режимі є народ [5].

Друга "інтерпретація" лібералізму, яка виникає з класичної політичної економії Адама Сміта [1], базується на ідеї, що "ринок" – це сукупність індивідуальних взаємодій у громадянському суспільстві, яка повинна створити міцні зв'язки взаємозалежності між членами соціально-економічної сфери. Цей підхід визнає необхідність створення соціального зв'язку, який не визначається державою, але виникає з вільної гри між індивідуальними діями, не обмеженими державним примусом. Однією з центральних ідей цього економічного підходу є підтримка основного положення лібералізму: ідеї, що люди повинні мати свободу в організації та керуванні своїм життям за власними переконаннями. У такому контексті, роль держави полягає в забезпеченні захисту цієї індивідуальної сфери та встановленні меж, які дозволяють різним свободам співіснувати мирно. Отже, європейський лібералізм можна визначити як підтримку ідеї обмежень як ринку, так і держави [5].

Ці намагання потребують безперервного вдосконалення. З одного боку, очевидно, що сліпа довіра до ринку неприпустима. Державне втручання може бути обґрунтованим у випадках зовнішніх ефектів, асиметричної інформації, необхідності коригувати початкову нерівність з точки зору соціальної справедливості або регулювати функціонування інститутів, таких як фінансові ринки, гроші та конкуренція. Проте важливо визнати, що державне втручання не є універсальним засобом вирішення всіх проблем і має свої обмеження. Воно також може виникати під загрозою ризиків, таких як екстремальні форми політичного клієнтізму, непотизму і корупції. В багатьох європейських країнах ці ризики сприяють критиці еліт та сприяють зростанню популізму [2].

"Популізм" – це явище, яке виходить за межі простого терміну або риторики та має глибокі корені в історії та політиці. Він представляє собою складну політичну доктрину, що виникла і розвивалася в різних країнах і часи. У своїх витоках, популізм може бути відстежений до України (рух "народників") та Сполучених Штатів (Народна партія) XIX століття, коли народні рухи дихотомічно виступали за інтереси громадян та проти політичної еліти.

"Популізм" цілком справедливо можна розглядати як явище, яке найбільше акцентує на засудженні представницьких "еліт". Це означає, що популісти часто обвинувачують ці "еліти" у тому, що вони не тільки привласнили собі владу, але і відмовилися від служіння інтересам та волі "народу", який сприймається як єдина дійсна основа легітимної влади [4].

Значущою питанням є те, яким чином визначається цей "народ". В рамках популістської риторики поняття "народу" може бути трактоване на різних рівнях. Воно може базуватися на соціологічних категоріях, що вказують на певні соціальні групи. Також може бути націоналістичним та визначатися шляхом виділення "своєї" національної спільноти проти "іноземних" елементів [2]. У будь-якому випадку, популізм розцінюється як рух, який активізується в результаті радикалізації та загострення розбіжностей між "народом" та тим, що розглядається як зовнішнє або чуже. На моральному рівні це може виявлятися у боротьбі проти "корупціонерів", на політичному та соціально-економічному

рівні – у відмові від еліт, а на етнічному рівні – у ворожнечі до іноземців. В підсумку, популісти мобілізуються, щоб відновити втрачене почуття представництва та ідентичності.

Важливо зауважити, що популізм відзначається тим, що він відсилає до однієї з фундаментальних суперечностей, що становлять основу демократичної системи, а саме, суперечності між принципом народного суверенітету та ліберальним принципом. Ці протилежності є важливими та завжди нестабільними аспектами демократії. Популісти часто використовують цю суперечність для формулювання своєї критики системи стримувань і противаг, яка лежить в основі політичного лібералізму[5].

Однією з ключових проблем, яка стала актуальною в сучасній політичній обстановці в Європі, є поширення популізму, яке призводить до роз'єднання двох складових ліберальної демократії в двох формах: "антидемократичного лібералізму" і "неліберальної демократії"[4].

Представницьке правління ґрунтується на виборчій демократії та принципі правління більшості. Проте виникає ситуація, де цей принцип може бути обмежений і належить його контролювати, оскільки він несе в собі певні ризики[6].

Алексіс де Токвіль[1] вже у своїй добі висловлював суттєву загрозу, яку може становити мажоритарна демократія. Його зауваження можна узагальнити наступним чином:

По-перше, "імперія більшості" сприяє демократичній нестабільності, оскільки дозволяє більшості накладати свою змінливу волю на найважливіші питання.

По-друге, "всеомгутність більшості" не лише робить закони нестабільними, але також має великий вплив на виконання законів і дії державної адміністрації. Оскільки більшість є єдиною владою, яка цілком на здійсненні своїх бажань, інші групи готові співпрацювати в справах, які задовольняють цю більшість.

Отже, проблема полягає в розробці способів подолання суперечності між принципом суверенітету народу, який є основою демократії і стверджує, що "воля більшості є коренем усієї влади", та потенційно небезпечними наслідками такої максими, що в справах управління більшість народу має право робити все, що завгодно. Алексіс де Токвіль висловлював обурення перед загрозою "тиранії більшості" для демократії, оскільки ця загроза призводить до обмеження свободи. Токвіль визнавав, що завжди повинна існувати якась суспільна сила, яка перевищує інші, але водночас він був обережний стосовно цієї сили, оскільки свобода знаходиться під загрозою, коли ця сила не зазнає обмежень і не має можливості переосмислити свої дії[3].

У мажоритарній версії демократії існує ризик того, що більшість може зловживати своєю владою та обмежувати права меншості. Ось чому в ліберальній демократії основною увагою є гарантування фундаментальних прав особистості та їх захист через конституційні та інституційні механізми, які запобігають зловживанню владою[5].

"Повернення до мажоритарних режимів" є важливою рисою сучасного політичного контексту. Демократичні системи, які спочатку пропагували включення різноманітних меншин, зараз часто використовуються для установа та укріплення влади більшості[1].

Хоча "плюралістичні" держави приймають ідею відносного розподілу влади та різноманіття ідеологічних поглядів у суспільстві, але їхня дійсна логіка сприяє посиленню влади конкретного харизматичного лідера, який прагне встановити монополію на вираження справжньої волі народу. Приклади Росії, Туреччини, Угорщини, Бразилії та США свідчать про те, що "повага до багатопартійності не заважає виникненню сильного плебісцитарного лідера[3]. Ця форма правого неопопулізму часто базується на "побудові нації" за допомогою емоційної підтримки лідера, який ставить себе у ролі слухача "справжніх людей", які розглядаються як етнічна або національна спільнота, яку необхідно захищати від іноземців, біженців та іммігрантів, які, здається, загрожують цій спільноті.

Проблема персоналізації влади в руках харизматичних лідерів може бути розглянута як не лише спонтанна криза, але й структурний недолік, що пов'язаний з демократичним режимом[2]. Концентрація владних повноважень у руках однієї особи в умовах ілюзії про рівний розподіл влади, як частка кожного складового елемента в складному рівнянні, призводить до важливого викривлення сучасних демократичних режимів. Щоб зрозуміти це явище, потрібно провести подальше дослідження.

Загалом, сучасні демократичні режими, які ґрунтуються на принципах демократії та поділу влади, потерпають від поразки через персоналізацію та концентрацію владних повноважень у руках харизматичних лідерів, які активно використовують популістські наративи[3]. Ця ситуація викликає сумніви у сучасній конституційній доктрині.

Навіть тоді, коли демократичні ліберальні режими виглядали б виграно, оскільки вони останнім часом поліпшилися завдяки інтеграції конституційного правосуддя в правовий порядок, можна спостерігати тенденцію відступу від цих поліпшень. Ця тенденція є проблематичною і породжує питання про практичну реалізацію цінностей, які захищаються, будь то демократія чи розподіл влади[1].

Висновки. Позбавлена принципу обмеження і стримування влади, неліберальна демократія насправді є димовою завісою, що маскує еволюцію до "мажоритарного авторитаризму", характерні риси якого стають дедалі очевиднішими: бажання авторитарних лідерів уникнути будь-якого сумніву у власній владі; жорсткий контроль за життям уряду контроль над політичним життям через зменшення невизначеності виборчої конкуренції; послаблення системи стримувань і противаг з метою кращого контролю над державним апаратом; втручання в ЗМІ; скорочення академічних свобод.

Отже, ми маємо уникнути використання етикетки "неліберальної демократії", яка часто неправильно використовується для опису націонал-популізму, і краще розглядати сучасну політичну обстановку в Європі через призму "мажоритарного авторитаризму". Навіть з усіма обережностями, необхідними для порівняння двох різних історичних періодів, сучасна політична ситуація в Європі нагадує ту, що була у 1930-х роках, коли популісти та екстремісти виступали в ім'я прямого зв'язку з народом і нацією, вибухаючи проти представників і будь-яких форм посередництва, і пропагували заміну плюралістичних режимів авторитарними режимами, очолюваними "силовиками", які обіцяли відновити порядок та забезпечити безпеку, а також представляли "народ" або "націю".

Бібліографічний список:

1. Chopin, T. (2019). « Démocratie illibérale » ou « autoritarisme majoritaire » ? Contribution à l'analyse des populismes en Europe. URL: <http://surl.li/kskyc>
2. Monod, J.C. (2018), « Le culte du chef, une résurgence ? », in Badie, B., Vidal, D. (dir.), Le retour des populismes. L'état du monde 2019
3. Mink, G. (2016). L'Europe centrale à l'épreuve de l'autoritarisme. *Politique étrangère*, Été(2), 89. <https://doi.org/10.3917/pe.162.0089>
4. Voir Mudde, C., Rovira Kaltwasser, C. (2017), Populism: A very short introduction, op. cit., chap. 5.
5. Застава, І. В. (2019). Теоретичні підходи до визначення індикаторів демократії. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*, 84–94. <https://doi.org/10.34142/24130060.2019.17.1.08>
6. Романюк О.І. Що таке «дефектні демократії» і якими вони бувають. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Політологія* / редкол.: А.П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2017. № 2 (33). 396 с. С. 114–123.

References:

1. Chopin, T. (2019). « Démocratie illibérale » ou « autoritarisme majoritaire » ? Contribution à l'analyse des populismes en Europe. URL:<http://surl.li/kskyc>
2. Monod, J.C. (2018), « Le culte du chef, une résurgence ? », in Badie, B., Vidal, D. (dir.), Le retour des populismes. L'état du monde 2019
3. Mink, G. (2016). L'Europe centrale à l'épreuve de l'autoritarisme. *Politique étrangère*, Été(2), 89. <https://doi.org/10.3917/pe.162.0089>
4. Voir Mudde, C., Rovira Kaltwasser, C. (2017), Populism: A very short introduction, op. cit., chap. 5.
5. Zastava, I. V. (2019). Teoretychni pidkhody do vyznachennia indykatoriv demokratii. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiologichni nauky, kulturolohichni nauky*, 84–94. <https://doi.org/10.34142/24130060.2019.17.1.08>
6. Romaniuk O.I. Shcho take «defektni demokratii» i yakymy vony buvaiut. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriiia: *Politolohiia* / redkol.: A.P. Hetman ta in. Kharkiv : Pravo, 2017. № 2 (33). 396 s. S. 114–123.

Haidaienko P. L. Between illiberal democracy and populism: majoritarian authoritarianism in the European political context

The article explores the functioning peculiarities of contemporary European political systems, liberal and illiberal democracies, elucidates the concept of populism, and substantiates the practical interaction of these terms.

The central focus of the article is to challenge the claims of nationalist-populists regarding their exclusive ownership of representing the collective will of the "national people" and their ability to determine the quality of "democracy." To achieve this, the article has the following objectives: to clarify

the concepts of democracy, liberalism, and populism to provide a solid theoretical foundation for further discussion; to analyze the intricate and interconnected nature of contemporary democracy and political liberalism, illustrating that these concepts cannot be easily separated; to argue why the use of the term "illiberal democracy" is misleading and dangerous and propose the adoption of the category "majoritarian authoritarianism" for a better understanding and analysis of European populism.

The research employs various methodologies, including the systematic approach, bibliographic research, and theoretical generalization.

In recent years, liberal democracy in Europe has faced significant challenges from nationalist-populist political forces that label themselves as "illiberal democracies," as is currently happening in Hungary under the regime of Viktor Orban. One of the fundamental problems in the current European political landscape is the growth of populism, which is accompanied by the disassociation between two key components of constitutional and liberal democracy that formed the basis of European democracies after the Second World War.

The article examines three main components of contemporary democracy: the sovereignty of the people, representative governance, and political liberalism as a mechanism for limiting political power and ensuring individual rights and freedoms.

Multiple interpretations of liberalism are considered, including one that emphasizes the political analysis of institutional power balance and another grounded in the idea that the "market" is a collection of individual interactions within civil society, aiming to create strong bonds of interdependence among members of the socio-economic sphere.

Special attention is given to the characteristics of populism as a political tool, particularly the contradictions between the principle of popular sovereignty and the liberal principle. These contradictions are vital and inherently unstable aspects of democracy.

The article suggests avoiding the use of the label "illiberal democracy," which is often erroneously applied to describe nationalist-populism, and instead advocates for examining the current political situation in Europe through the lens of "majoritarian authoritarianism." It is determined that this perspective opens up opportunities for scholarly research in the realms of political, social, or psychological studies.

Keywords: *illiberal democracy, liberal democracy, power, populism, majoritarian authoritarianism, political systems, leadership, personality, power, legitimacy (of power), political regime, democracy, political process, political order*